

Konfessionelle Geschichtsschreibung im Umfeld der Böhmisches Brüder (1500–1800). Traditionen – Akteure – Praktiken, hrsg. von Joachim Bahlcke, Jiří Just, Martin Rothkegel, Wiesbaden 2022, Harrassowitz Verlag (Jabloniana. Quellen und Forschungen zur europäischen Kulturgeschichte der Frühen Neuzeit, Bd. 11), ss. 668

Ta obszerna publikacja zawiera potężną dawkę wiedzy o historiografii i historii dotyczącej braci czeskich od XV do końca XVIII w., o historiografii państwowej i regionalnej na terenach określonych jako wschodnia część Europy Środkowej, jak również o dziejopisarstwie kilku innych grup religijnych, rozwijających swą działalność na tym terenie w XVI–XVIII w. Książka jest zbiorem dwudziestu tekstów, dostarczonych przez autorów z różnych ośrodków badawczych, głównie z Niemiec (z uniwersytetów w Stuttgarcie, Berlinie, Dreźnie, a także z Instytutu Herdera w Marburgu, z archiwum w Herrnhut i in.) i Czech (m.in. z uniwersytetu w Pradze i Brnie oraz Akademii Nauk w Pradze), a także przez dwóch autorów z Węgier (z uniwersytetu w Segedynie) oraz jednego z Polski (z uniwersytetu w Warszawie). Teksty zostały ujęte w cztery merytoryczne części, których tytuły stanowią główne zagadnienia podejmowane w publikacji. Na końcu zamieszczono spis autorów oraz indeksy osobowy i miejscowości.

Z czterech wyróżnionych zagadnień składających się na części, według których pogrupowano teksty, pierwszy został poświęcony, jak to określono, „strukturalizm konfesyjnej historiografii” charakterystycznej dla „wschodniej części Europy środkowej”. Umieszczono w nim jeden tekst. Drugi z poruszanych problemów związany jest z kulturą pamięci i historiografią Jednoty Braci Czeskich do bitwy na Białej Górze w 1620 r. W tej części umieszczono dziewięć tekstów podejmujących problematykę pisania dziejów braci czeskich. Uwagę zwraca od razu koncentracja współczesnych badań nad zagadnieniami historii czesko-braterskiej na stulecie XVI. W trzeciej części, zawierającej pięć tekstów, w których spisana historię potraktowano w kategorii formowania pamięci o dziejach własnego wyznania, dążono do scharakteryzowania historiografii przede wszystkim kilku innych grup wyznaniowych. Czwartą część, na którą również składa się pięć tekstów, poświęcono historiografii czesko-braterskiej w XVII i XVIII w., skupiając się na kwestii tworzenia własnej historii w okresie „od wygnania do odnowienia się Jednoty” (s. 479; tł. G.W.).

Zastosowany podział wskazuje, że głównym bohaterom publikacji, tj. braciom czeskim, bezpośrednio poświęcono dwie części – drugą i czwartą. W ten główny wątek wpleciono problem historiografii innych grup religijnych, tworząc z niego materię części trzeciej. Całość poprzedzono zaś wydzielonym jako część pierwsza tekstem prezentującym historiograficzny kontekst działalności dziejopisarstwa braci czeskich na obszarze wschodniej części

Europy Środkowej od XV do XVIII w. Choć zatem publikacja powstała w wyniku konferencji i jako dzieło zbiorowe, składające się z tekstów napisanych przez wielu autorów, ma cechy monografii. Jej celem stało się ukazanie kształtowania się historiografii czesko-braterskiej na tle zarówno ogólnej historiografii tego regionu Europy, jak i w kontekście – pod jakimś względem analogicznych do braci czeskich – historiografii innych grup wyznaniowych, istniejących na tym samym terenie w okresie od XVI do XVIII w.

Podział historiografii braci czeskich na dwa etapy został wyznaczony albo rokiem 1620 – taką datę zawiera tytuł części drugiej, albo wygnaniem braci czeskich z margrabstwa Moraw – to wydarzenie zapisano bowiem w tytule części czwartej. Zatem redaktorzy przyjęli, że ta druga epoka rozpoczęła się w 1628 r. Wynika z tego, że podział na epoki nie został uwarunkowany chronologią powstawania dzieł historycznych tworzonych przez braci czeskich lub ich dotyczących, lecz ich historią polityczną w państwie czeskim. To te cezury stworzyły ramy chronologiczne dla omówienia zjawisk czesko-braterskiego piarstwa historycznego. Nie ma wątpliwości, że historia polityczna mocno wpłynęła na losy tej denominacji. Z pewnością rok 1620, tak samo jak 1628, odzwierciedlały zmianę pozycji politycznej Kościoła czesko-braterskiego w państwie czeskim. Ta ostatnia data wyznaczała także czas ostatecznego przeniesienia się braci czeskich do Wielkopolski, gdzie w Lesznie już od 1548 r. kształtował się główny ośrodek życia kościelnego Jednoty. Zastanawia tylko odniesienie zastosowanego podziału chronologicznego natury politycznej do twórczości historiograficznej związanej z braćmi czeskimi.

Tytuł publikacji, tytuły części oraz podział problemowo-chronologiczny wydają się jednak być udanym zabiegiem sprobematyzowania historii dziejopisarstwa czesko-braterskiego. Analiza poszczególnych tekstów ujawnia jednak, że treść niektórych z nich nie mieści się w zakresionych przez tytuły części ramach oraz uświadamia wyzwanie, przed jakimi stanęli redaktorzy publikacji, usiłujący uporządkować w jednolite ramy problematyczno-chronologiczne dostarczony materiał historiograficzny, napisany przez dwudziestu autorów.

Zakres podejmowanej w tomie problematyki przedstawia obszerne *Wprowadzenie*, napisane wspólnie przez redaktorów tej imponującej publikacji: Joachima Bahlckego, Jiříego Justa i Martina Rothkegela. Prezentuje ono historiografię braci czeskich w aspekcie budowania przez nią tożsamości wyznaniowej i przestrzeni pamięci tej grupy wyznaniowej w kontekście religijnych przeobrażeń we wschodniej części Europy Środkowej.

Pierwszą część, jak wspomniano, tworzy jeden tekst, napisany przez Norberta Kerskena. W założeniu pełni on funkcję wprowadzenia, informującego o konfesyjnie uwarunkowanej historiografii wspomnianego regionu Europy. Wskazano w nim epoki w historiografii, określono typy rodzajów i formy dzieł historycznych oraz opisano wypełniające je idee historiograficzno-wyznaniowe i polityczne w okresie od połowy XV w. do ok. 1800 r.

Aspektem problemowym tego szkicu jest odniesienie poczynionych przez Autora ustaleń do wielu państw, regionów i terytoriów tej części Europy. Głównym zadaniem omawianego tekstu było stworzenie perspektyw umożliwiających umieszczenie historiografii czesko-braterskiej w kontekście historiografii państwowej i regionalnej tej części Europy.

Teksty zamieszczone w drugiej części ukazują proces kształtowania się historiografii braci czeskich do 1620 r. Pierwszy, najobszerniejszy w tej części tekst, został napisany przez Jiříego Justa. Ponownie pełni on funkcję wprowadzenia, tym razem w odniesieniu do historii i historiografii braci czeskich. Wbrew ograniczeniu chronologicznemu zapisanemu w tytule tej części, Autor obserwował zjawiska w zakresie historiografii czesko-braterskiej zarówno w XVI, jak i głęboko w XVII w., a w opisie dziejów źródeł do nich wkroczył nawet w stulecie XXI. Dążąc do określenia miejsca wyznania czesko-braterskiego w protestanckim nurcie chrześcijaństwa, położył nacisk na to, że po początkowym sympatyzowaniu z luteranizmem, od 1560 r. zbliżało się ono do protestantyzmu reformowanego, tak że na przełomie XVI i XVII w. bracia czescy postrzegali się jako należący do rodziny wyznań reformowanych, czyli kalwinistycznych. Poszukując natomiast motywów kreowanego od XVI w. oglądu własnej historii tego wyznania, zwrócił on uwagę, że główną wówczas potrzebą stało się usprawiedliwienie zapoczątkowania istnienia Kościoła i kleru braci czeskich w 1467 r. W momencie wyłonienia się tej grupy wyznaniowej jako Kościoła wraz ze sprawującymi w nim służbę duchownymi nie nawiązano wszak ani ideowo, ani poprzez zastosowane rytury do żadnego istniejącego Kościoła. Kościół czesko-braterski formował się bowiem w zdecydowanej opozycji nie tylko w stosunku do rzymskiej organizacji kościelnej, ale i do utrakwistycznej. Dla przynajmniej częściowego uzasadnienia sposobu wyłonienia się Kościoła, według Autora, w XVI w. władze czesko-braterskie posłużyły się instrumentalnie wizją łączącą powstanie swego Kościoła z działalnością Jana Husa, interpretowaną jako ruch pełnej odnowy chrześcijaństwa. Umieszczenie własnej egzystencji w perspektywie odnowy chrześcijaństwa tłumaczyło niemożność kontynuacji we własnym Kościele w jakiegokolwiek formie ani rytów Kościoła rzymskiego, ani utrakwistycznego, potraktowanych jako doszczętnie zepsutych. Powstanie takiej genealogii Kościoła braterskiego nastąpiło według Autora dopiero w czasie, gdy Hus został zrehabilitowany przez rozszerzającą swe wpływy reformację luterzańską w XVI w. Na stałe do historiografii czesko-braterskiej wszedł natomiast motyw tego Kościoła jako gruntownie odnawiającego chrześcijaństwo.

Autor wskazał też na skrupulatne przygotowania do przeniesienia tej wersji powstania Kościoła w obszar historii pisanej. W tym zakresie podkreślił działalność Jana Blahoslava (1523–1571), biskupa braterskiego, pochodzącego z Moraw, który był inicjatorem powstania kolekcji źródeł do historii wyznania, znanych obecnie jako *Acta Unitatis Fratrum* (AUF). Zwrócił uwagę, że zbieranie tych źródeł było kontynuowane także po śmierci biskupa przez jego następców i ostatecznie AUF zawarły czternaście ksiąg

obejmujących dzieje braci czeskich między 1444 (najstarsza wymieniona data w tekście J. Justa) a 1589 r. Autor wymienia także inne rodzaje źródeł z XVI w. zachowanych do dziejów Kościoła czesko-braterskiego, jak np. (częściowo zaginione) czeskie i morawskie akta synodów braterskich do 1620 r. Zwraca uwagę, że poza cztertnastoma tomami AUF, które do XIX w. znajdowały się w kościele św. Jana w Lesznie, na terenie obecnej Polski zachowało się jeszcze wiele innych źródeł. Te przechowywane obecnie w Archiwum Narodowym w Poznaniu w zespole Akta Braci Czeskich zostały wpisane w 2015 r. na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO.

Wątek związany z powstaniem zasobu źródeł archiwalnych do dziejów braci czeskich rozwinęła w jednym z tekstów pomieszczonych w części drugiej Claudia Mai, doprowadzając go do współczesności. Regesty do tych źródeł zostały wydane w tomie pt. *Acta Unitas Fratrum. Dokumente zur Geschichte der Böhmischen Brüder im 15. und 16. Jahrhundert*¹. W odróżnieniu od generalnego omówienia dziejów źródeł czesko-braterskich, w tym AUF, przez J. Justa, Autorka omawianego tekstu skupiła się na dziejach źródeł określanych jako AUF w okresie po wygnaniu braci z Moraw, tj. od 1628 r., czyli na ich dziejach od prawdopodobnego czasu wywiezienia cztertnastu tomów AUF do Leszna, gdzie znalazły się przed 1630 r., do czasu ich przeniesienia do Herrnhut w 1840 r.

„Leszneńskie foliały”, jak nazywa je Autorka, spisane głównie w języku czeskim, a niektóre po łacinie, przetrwały w Lesznie do 1835 r. Zapomniano o tych archiwaliach do czasu, gdy polski historyk Józef Łukaszewicz napisał pracę zatytułowaną *O kościołach Braci Czeskich w dawnej Wielkopolsce*, wydaną w Poznaniu w 1835 r. Według Mai znaczenie tej publikacji polegało przede wszystkim na tym, że zwróciło uwagę braci z Herrnhut na źródła czesko-braterskie przechowywane przez wieki w kościele św. Jan w Lesznie przez gminę reformowaną. Wówczas bracia morawscy z Herrnhut podjęli mozolne pertraktacje, które doprowadziły do sprzedaży – „przez Lesznian”, a w innym ujęciu przez „Presbyterium” (chodziło zapewne o zborową radę kościelną) – i przeniesienia tych archiwaliów czesko-braterskich, obejmujących trzynaście z cztertnastu tomów AUF, do ich siedziby w Herrnhut w 1840 r. Autorka wskazuje, że pomocne w pertraktacjach o zakup tych źródeł – wobec niechętnie do tej transakcji nastawionych dotychczasowych posiadaczy – okazało się pośrednictwo w nich władz pruskich różnych szczebli oraz wydawanie opinii przez najwyższych rangą urzędników kościelnych o konieczności przeprowadzenia tej sprzedaży. Archiwum pozostawało w Herrnhut do 1945 r., gdy z kolei wykorzystując polityczne okoliczności

¹ *Acta Unitatis Fratrum. Dokumente zur Geschichte der Böhmischen Brüder im 15. und 16. Jahrhundert*, Bd. 1: *Regesten der in den Handschriftenbänden Acta Unitatis Fratrum I–IV überlieferten Texte*, bearb. von J. Bahlcke, J. Halama, M. Holý, J. Just, M. Rothkegel, L. Udolph, Wiesbaden 2018 (zob. rec. P. Krasa: OiRwP, 63, 2019, s. 263–269).

po II wojnie światowej, władze czeskie zmusiły gminę wyznaniową w Herrnhut do przekazania źródeł w depozyt do Centralnego Archiwum Państwowego (od 2005 r.: Archiwum Narodowego) w Pradze. Historia tej zmiany miejsca przechowywania najstarszych źródeł czesko-braterskich nie dotyczy jedynie jednego tomu, określanego liczbą XIV, którego nie tylko geneza, ale też losy były inne: został on zakupiony w 1838 r. przez Jana Evangelistę Purkyněgo i подарowany przez niego utworzonemu wówczas muzeum czeskiemu w Pradze.

Inną perspektywę w badaniu spuścizny historiograficznej braci czeskich z XVI w. przyjął Tomáš Knoz, który potraktował Karola Starszego z Žerotína jako przykładowego reprezentanta kultury erudycyjnej i historycznej czesko-braterskiej szlachty na Morawach. Tak zdefiniowane zagadnienie badał w kontekście zawartości jego biblioteki ok. 1600 r., bogato wyposażonej m.in. w dzieła historyczne. Zdaniem Autora owa księżnica, chociaż stanowiąca przykład odosobniony, świadczyła o bogactwie życia intelektualnego arystokracji wyznania czesko-braterskiego na Morawach w XVI w., a historia wspólnoty braci czeskich wpływała na ich intelektualny ogląd rzeczywistości i spleciona była z historią ich rodzin i kraju.

W opisywanej części drugiej szczególną uwagę zwracają też dwa inne teksty, Ludgera Udolph'a i Astrid Winter, ze względu na zastosowane w nich metody badawcze. Autorzy analizują w nich język, ortografię i słownictwo braterskich tekstów powstałych w XV i XVI w. Obserwowali oni bowiem pisma tworzone przez braci czeskich w tym okresie w perspektywie lingwistycznej. W swych badaniach zwrócili uwagę na specyfikę języka czesko-braterskiego, tak w zakresie słownictwa, jak i składni oraz ortografii, które odbiegały od używanych wówczas w pisanym języku czeskim, ale stosowane były przez braci rozmyślnie. Dostrzegli oni w tych okolicznościach celowe wzmacnianie odrębności wyznaniowej braci poprzez stosowanie specyficznego zapisu języka czeskiego, który można by określić jako język wyznaniowy.

W tej części zaakcentowano także powstanie pierwszej zwartej historii braci czeskich, napisanej przez Joachima Camerarius'a. Zamieszczono w niej bowiem tekst Andreasa Fritscha o dziele *Historica narratio de fratrum orthodoxorum* napisanym przez Joachima Camerarius'a Starszego (1500–1574). Camerarius zajął się pisaniem historii czesko-braterskiej grupy wyznaniowej z inicjatywy przywódców jej Kościoła. Dzieło, powstałe po 1571 r., nie zostało jednak zaakceptowane przez zleceniodawców. Nie wydali oni też zgody na jego publikację jako autoryzowaną przez Kościół czesko-braterski. Główną przyczyną odrzucenia gotowanego dzieła przez biskupów i seniorów Kościoła stał się zarzut powierzchownego potraktowania historii braci czeskich przez historiografa. Wynikało to, jak sądzi Autor, z nieznamość przez Camerarius'a języka czeskiego, a w związku z tym i źródeł – a przynajmniej źródeł w oryginale – do dziejów braci. Zleceniodawcy nie byli też usatysfakcjonowani zamieszczonymi przez Camerarius'a wyjaśnieniami dotyczącymi kontaktów braci czeskich z waldensami w XV w. Jednym z jego

zadań było bowiem udowodnienie, że powstanie Kościoła czesko-braterskiego nie zostało zainicjowane ani kontaktami, ani myślą religijną waldensów, co często wskazywano w XVI w. Z tego zadania – według zwierzchników Jednoty – Camerarius nie wywiązał się w wystarczającym stopniu.

Tytuł części trzeciej, jak wspomniano, odnosił się do powstawania w XVI i XVII w. historiografii innych grup religijnych, a pomieszczono w niej pięć tekstów. Nie są one jednak jednolite. Trzy z nich – poświęcone dziejopisarstwu siedmiogrodzkich unitarian (Mihály Balázs), antytrynitarzy w Polsce i na Węgrzech (Gizella Keserű) oraz huterytów na Morawach (Martin Rothkegel) – wpisują się w pełni w ramy problemowe niniejszej części. Z ich lektury wynika ogólna konkluzja, wskazująca na podstawowe podobieństwa celów historiografii tych grup do tych rozwijanych przez historiografię czesko-braterską. Spisywanie dziejów własnych wynikało z potraktowania historii pisanej jako pamięci o koncepcji wyznaniowej danej grupy, utrwalano ją oraz służyło upamiętnieniu martyrologii ich członków.

Dwa kolejne teksty zawarte w tej części mają już jednak odmienny zakres problemowy. Jeden z nich odnosi się do kroniki żydowskiego historiografa Davida Gansa (1541–1613), w której ten, korzystając z dzieł chrześcijańskich, zapisał także swoje opinie o husytyzmie i reformacji. Tekst ten, autorstwa Pavla Sládka, traktuje zatem o jednostkowym przykładzie recepcji reformacji jako zjawiska chrześcijańskiego przez historiografa judaizmu. Większe wątpliwości wzbudza umieszczenie w tej części tekstu Macieja Ptaszyńskiego o dziele poświęconym czesko-braterskiej historii wydanym po raz pierwszy w 1652 r. pt. *Systema historico-chronologicum*, które miało także inne wydania, a w 1679 r. ukazało się pt. *Libri quatuor Slavoniae reformatae*. Jego autor, Andrzej Węgierski, był bratem czeskim i duchownym tego Kościoła. Być może do zakwalifikowania tego tekstu do części trzeciej przyczyniło się zidentyfikowanie autora omawianego dzieła jako reprezentującego wyznanie reformowane, najczęściej identyfikowane z kalwinizmem. Tak określając profil wyznaniowy Węgierskiego, Autor tekstu wpisał się w tradycję historiografii polskiej, która tak określa wyznawców czesko-braterskich na terytorium Rzeczypospolitej w XVII w. Zaliczenie tego artykułu do części omawiającej historiografię grup religijnych pokrewnych wielkością i czasem działania do grupy czesko-braterskiej wydaje się jednak niefortunne. W pierwszej połowie XVII w. trudno uznać reformowanych jedynie za „grupę wyznaniową” w Rzeczypospolitej, podobną do unitarian czy huterytów. Ponadto wydaje się, że umieszczenie tego tekstu o dziele dotyczącym czesko-braterskiej historii i napisanej przez czesko-braterskiego dziejopisa w ramach części trzeciej wskazuje na jeszcze jeden z ważkich aspektów koncepcji problemowej całej publikacji, tj. przedstawienie badań nad braćmi czeskimi tylko w kontekście ich czeskich i niemieckich dziejów.

Część czwarta, której tytuł zapowiada skoncentrowanie się na kwestii tworzenia własnej historiografii w okresie „od wygnania do odnowienia Jednoty”, składa się również z pięciu tekstów, także niejednorodnych pod

względem podejmowanej problematyki. Trzy z nich poświęcone zostały dziełom i znaczącym dziejopisom w historiografii czesko-braterskiej w XVII i XVIII w. Oprócz tego zamieszczono w tej części jeszcze dwa teksty ujmujące dodatkowe problemy. Jeden z nich dotyczy historiograficznie wyrażonego stosunku osiemnastowiecznych pietystów do braci czeskich, a drugi zawiera informacje o czeskich badaniach naukowych nad historiografią i dziejami braci czeskich, które powstały w okresie od XIX do XXI w.

Część tę rozpoczyna tekst Tomáša Havelki o działalności historiograficznej Jana Amosa Komeńskiego. Autor zwrócił w nim uwagę na czerpanie przez tego dziejopisa przy opracowywaniu dzieł historiograficznych z prac historycznych przede wszystkim Jana Łasickiego, a następnie Andrzeja Węgierskiego. Informacje z dzieła Łasickiego miały zostać wykorzystane zwłaszcza w *Historia persecutionum ecclesiae Bohemicae*, przygotowywanym już w latach 1629–1632 jako część mającą być zamieszczoną we wznowianym właśnie dziele Johna Foxe'a *The Acts and Monuments of the Church*. Autorka osobnego tekstu na temat dzieła Komeńskiego *Historia persecutionum ecclesiae Bohemicae*, Marie Škarpová, stwierdziła, że najważniejszą stała się jego wersja wydrukowana w 1655 r. po czesku. Jej znaczenie polegało na tym, że była reakcją na traumę członków tego wyznania przeżywaną w obliczu prześladowań doświadczanych po klęsce powstania stanowego w 1620 r. i po wygnaniu całego Kościoła z Królestwa Czeskiego i Moraw.

Jako trzeci w tej części umieszczono obszerny tekst autorstwa Joachima Bahlckego poświęcony Danielowi Ernestowi Jabłońskiemu, ostatniemu zagranicznemu biskupowi wielkopolskiego Kościoła braci czeskich i jednocześnie kaznodziei reformowanemu na dworze berlińskim. Zdaniem Autora, Jabłoński jako twórca dzieł historycznych był daleki od napisania następnej apologetycznej, wąsko rozumianej wyznaniowej historii braci czeskich. Jego perspektywy historiograficzne ocenił jako transwyznaniowe, wyrażające się w wizji solidarności z innymi protestanckimi wyznaniem. Autor poświęcił także uwagę problemowi kontynuacji czesko-braterskiej grupy, uznając za ich następców braci morawskich z Herrnhut. Znaczącą okolicznością w tym procesie identyfikacji było przekazanie funkcji biskupiej Nikolausowi Ludwigowi Zinzendorfowi. Z rozważań Autora wynika jednak, że przede wszystkim to sami bracia morawscy taką opcję swej genezy prezentowali, tworząc w dobrach hrabiego Zinzendorfa i pod jego wpływem syntezę wyznań czesko-braterskiego z luteraniskim.

Zagadnienia poruszane w poszczególnych tekstach wskazują zatem, że głównymi bohaterami publikacji są bracia czescy rozumiani kulturowo i politycznie wyłącznie jako czesko-morawska grupa wyznaniowo-etniczna. W dwóch częściach poświęconych wyłącznie historii i historiografii braci czeskich zamieszczono jedynie odrębne teksty poświęcone dwóm dziełom sporządzonym przez historiografów innego wyznania. Do części drugiej dołączono tekst o dziele luteranina Joachima Camerariususa, otwierającym, choć niezaakceptowanym przez braci czeskich, powstawanie właściwej ich

historiografii. Do części czwartej dodano natomiast dzieło spisane w XVIII w. przez pietystę Georga Konrada Riegersa, dowodzącego wtopienia się braci czeskich w luteranizm nurtu pietystycznego.

W perspektywie przyjętej w recenzowanej publikacji nie znalazło się miejsce na analizę roli pierwszej emigracji braci czeskich do Wielkopolski w 1548 r. ani odrodzenia się na tym terenie ich Kościoła po emigracji gmin i duchownych w 1628 r. oraz powstania tutaj czeskobraterskich ośrodków religijno-naukowych umożliwiających dziejopisom prace historiograficzne. Także fenomen powstania w Wielkopolsce polskiej prowincji Kościoła Braci Czeskich i jej uniezależnienia się organizacyjnego w 1557 r. od czeskiego zwierzchnictwa nie został w omawianej publikacji poruszony. Przede wszystkim jednak udział takich historiografów, jak Jan Łasicki i Andrzej Węgierski, których dzieła były zarówno fundamentalnymi zjawiskami w dziejopisarstwie czeskobraterskim, jak i stanowiły następnie ważne źródła pisarstwa historycznego dla Komeńskiego i Jabłońskiego, uznanych za największych czeskobraterskich dziejopisów, został potraktowany jako trzecioplanowy w ogólnej perspektywie historii historiografii tego Kościoła.

Gabriela Wąs

Uniwersytet Wrocławski